

Pau Pérez Ledo

La innovació en l'agricultura valenciana

Introducció

El sector agroalimentari es considera un sector amb una gran influència en el desenvolupament territorial, per les seues funcions de subministrador d'aliments i l'elevada ocupació que proporciona, però també per la seua importància ambiental i cultural. Tradicionalment, però, la literatura identifica aquest sector com de baixa intensitat innovadora (Connor i Chiek, 1997), mentre que estudis recents refutarien els resultats anteriors, mostrant que el conjunt del sector agroalimentari valencià posseeix una intensitat innovadora major que altres sectors del mateix territori (Alba, 2012), per molt que siga menor que en el conjunt estatal.

No obstant això, en diferenciar els resultats segons es tracte del sector primari o indústria agroalimentària, es posa en relleu que el primer mostra una baixa intensitat innovadora en relació a la indústria a la Comunitat Valenciana. Tot i això, els vincles intersectorials provoquen una innovació indirecta –o incorporada en els productes/serveis que el sector adquireix–, provinent d'altres sectors econòmics. Estudis recents (Alba *et al.*, 2010) indiquen que la innovació indirecta és important en el sector primari, molt més que en la indústria agroalimentària, i que, a més, aquesta importació de coneixement es realitza predominantment des d'altres territoris del país.

Caldria preguntar-se el motiu d'aquesta intensitat innovadora en el sector agrari valencià, ja que no deixa de ser curiosa la diferència respecte a la indústria alimentària. Es deu a factors interns, derivats de la pròpia estructura del sector, que endureix o dificulta la incorporació d'innovacions? És deguda a una percepció derrotista per part del productor agrari, responsable de la iniciativa innovadora en la seua explotació? Si això fóra cert, què influeix en la percepció del productor? Factors sociològics, individuals...? O és potser la complexa estructura del mercat la que limita el marge de maniobra d'un productor que realment està motivat? A continuació analitzarem els factors que la literatura identifica com a claus en el procés de presa de decisions relatives a la innovació, amb la finalitat d'elaborar el perfil

tipus del productor valencià innovador. L'objectiu principal és identificar les característiques que definirien el perfil del productor innovador, i analitzar informació obtinguda de primera mà mitjançant enquestes. Aquestes característiques, comunes a les del productor saforenc, poden aportar llum a la realitat del difícil moment que viu el nostre sector agrari.

Restriccions estructurals

Entre tots els trets que caracteritzen l'agricultura valenciana, el minifundisme ha sigut un dels temes de més debat en la literatura. Un 40% de les explotacions valencianes posseeixen menys d'una hectàrea i sota aquestes circumstàncies la terra s'ha convertit en un factor de producció escàs en els plantejaments empresarials: les explotacions no han pogut evolucionar cap a una grandària mínima que permeta aprofitar l'economia d'escala.

La tendència sembla estar canviant, no obstant: l'any 2009, prop del 54% de les explotacions posseïen menys de dues hectàrees i l'evolució entre els Censos de 1999 i 2009 mostra que descendeix el nombre d'explotacions amb menys d'una hectàrea i augmenta el nombre d'explotacions dels intervals superiors. L'explicació pot estar en el descens del nombre d'explotacions, la qual cosa indicaria un abandonament de l'agricultura per part d'alguns agricultors. Aquestes terres, que es queden sense explotar, són adquirides per la resta d'explotacions, que augmenten la seua grandària.

La literatura coincideix a emmarcar una altra característica del sector valencià: l'agricultura a temps parcial. Arnalte (1989) denominava a aquest procés la *desactivació d'explotacions*, i es refereix al canvi gradual cap a l'externalització de gran part de les tasques agrícoles per tal d'endinsar-se en un model d'organització productiva, típica del regadiu (en especial dels cítrics), que permet el maneig d'explotacions amb un mínim de dedicació per part del titular. Aquest model també permet mantenir l'estructura minifundista de les explotacions, en lloc de promoure la concentració per aconseguir majors grandàries, ja que la renda agrícola no és la principal per a l'agricultor.

Els problemes que van descriure els economistes i geògrafs valencians per a l'agricultura valenciana en els anys huitanta i noranta del segle XX persisteixen. No obstant això, segons passen els anys es pot apreciar una evolució tímida, no sabem si massa lenta, en els indicadors que mostren l'esforç del sector per tal d'aconseguir un equilibri. La pèrdua de població ocupada abans esmentada, amb els anys ha permès certa concentració de les explotacions, especialment a l'interior, que provoca un augment de la grandària mitjana, tot i que el balanç és molt negatiu: la Comunitat Valenciana ha perdut en 10 anys quasi el 47% d'explotacions, segons el Cens Agrari (1999-2009, INE). Malgrat això, l'agricultura litoral ha mantingut un elevat grau de minifundisme.

Factors d'innovació

L'estudi de la innovació no és nou en l'anàlisi de les ciències socials aplicades a l'agricultura i el món rural. No obstant això, pocs treballs integren l'anàlisi del comportament del subjecte principal de la innovació: l'agricultor.

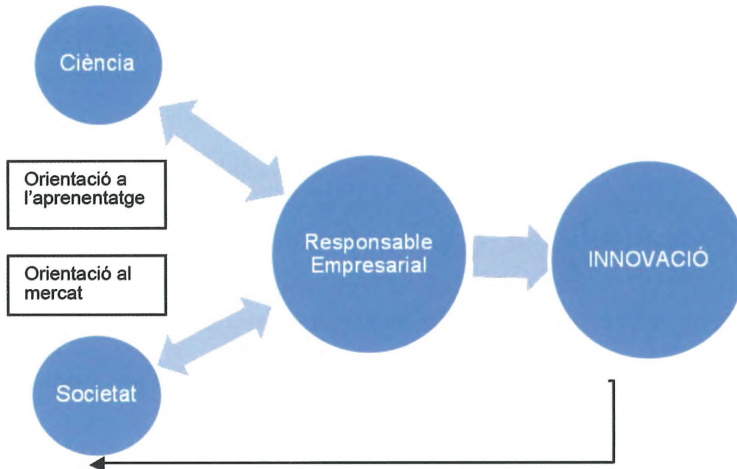
La metodologia emprada en aquest treball es basa en les dades obtingudes mitjançant una enquesta que pretenia recopilar informació sobre factors d'interès com les característiques sociodemogràfiques del productor (factors individuals), de la seua explotació (factors organitzatius) i de tots els constructes que pogueren constituir una definició del comportament innovador o influir en la presa de decisions relatives a la innovació.

Posteriorment, es volien examinar les relacions entre tres factors que resumeixen el comportament innovador del productor agrari, que són:

- l'orientació al mercat
- l'orientació a l'aprenentatge
- l'actitud innovadora

Aquests factors, reflectits en la figura 1, constitueixen una descripció de les dimensions que componen la conducta innovadora. Les innovacions són el vehicle mitjançant el qual la ciència es transforma per a incorporar-se a les empreses i crear valor. L'empresari ha de mostrar una orientació favorable a l'aprenentatge per tal de modificar la seua activitat i escometre innovacions de tot tipus (producte, procés, organització, funció, etc.).

Els estudis ressalten la importància d'adoptar una estratègia empresarial basada en l'orientació al client que, si es combina amb una actitud innovadora, millora la competitivitat de les empreses i la seua integració en l'entorn econòmic. Podem acceptar el fet que existeix una retroalimentació entre actitud innovadora i orientació al mercat, de manera que la comunicació empresa-client fomenta la posada en marxa per part de l'empresa dels productes/serveis que el client demanda. Dit d'una altra manera, el fet d'incorporar en la planificació empresarial el coneixement de les necessitats dels clients, incideix en innovacions més encertades, amb major probabilitat d'èxit en el mercat i per tant menor risc per a l'emprenedor que s'encarrega d'introduir-les. Prenen protagonisme factors com el coneixement o el mercat. La baula que uneix tots dos conceptes és l'innovador o emprenedor que ha de tenir sengles vincles amb el coneixement i amb el seu client, segons l'esquema de la figura 1.

Figura 1. Aplicació d'innovacions per part del responsable empresarial

Font: Elaboració pròpia.

Però, d'una altra banda, existeix una manca d'estudis preliminars que deixa múltiples interrogants des del punt de vista del productor: quina percepció té de la innovació? com influeixen els factors com l'orientació al mercat en l'actitud innovadora? o per contra influeix l'orientació al mercat en l'actitud innovadora? En definitiva, què determina el comportament innovador en el productor agrari valencià? I respecte als factors més relacionats amb les característiques de l'individu i amb les de la seua explotació, se suposa que també exerceixen influència sobre l'actitud innovadora? Hi ha determinats factors que afavoreixen una actitud innovadora siga quin siga el sector a què s'apliquen? Es podrien extrapolar al sector agrari valencià? Com influiria, per exemple, l'edat o el sexe en l'actitud innovadora?

Els factors esmentats no són variables objectives que es mesuren directament, com podria ser l'edat de l'empresari, sinó que es tracta d'aspectes relacionats amb actituds personals que conformen un concepte complex, abstracte i subjectiu. En realitat, es componen, al seu torn, de múltiples facetes virtualment impossibles de mesurar amb una sola variable o indicador així que, com efectuar la mesura d'un concepte tan vaporós i complex?

La tècnica més emprada per a mesurar aquests constructes és l'escala Likert, anomenada així per Renis Likert, que la va proposar per primera vegada en la dècada de 1930 (Corbetta, 2003). En realitat es tracta de la tècnica més utilitzada per a mesurar aspectes de la conducta, com pot ser la satisfacció d'un client, ja que el procediment de Likert és molt intuïtiu; consisteix a assignar a cada constructe una sèrie d'afirmacions o ítems amb els quals l'enquestat manifestarà el seu grau d'acord o de desacord.

L'enquesta als agricultors va incloure una sèrie d'afirmacions sobre cadascun dels factors esmentats. L'enquestat va reflectir el seu grau d'acord puntuant cadascuna d'aqueixes afirmacions en una escala d'1 a 7, sent 1 «completament en desacord» i 7 «completament d'acord». En cadascuna de les afirmacions es va procurar reflectir un aspecte o dimensió del constructe que estem estudiant. Per exemple, el constructe «actitud innovadora» pot mesurar-se segons el nivell d'acord que reflectesca l'enquestat respecte a aquesta afirmació:

«Adoptar innovacions és una decisió útil.»

Afirmació que es pot traduir, amb bastant seguretat, com el grau d'associació que estableix l'enquestat entre innovació i utilitat. Així doncs estem mesurant l'actitud innovadora mitjançant una de les seues facetes: la utilitat. En la taula 1 mostrem una sèrie d'afirmacions a títol d'exemple que vindrien a reflectir el constructe «orientació al mercat».

Exemple de variables Likert per a mesurar l'«orientació al mercat»

	En desacord				D'acord			NS
	1	2	3	4	5	6	7	
Segueix les orientacions de qualitat que transmet el client	1	2	3	4	5	6	7	NS
Cada any busque nous clients	1	2	3	4	5	6	7	NS
Els clients m'orienten sobre les varietats que s'han de plantar	1	2	3	4	5	6	7	NS
La meua preocupació per la qualitat em dóna un avantatge sobre altres explotacions	1	2	3	4	5	6	7	NS
La meua preocupació per oferir productes més barats em dóna un avantatge sobre altres explotacions	1	2	3	4	5	6	7	NS

Font: Elaboració pròpia.

Adicionalment, l'enquesta va incorporar preguntes sobre dades més objectives que han sigut d'utilitat tant per a segmentar la població com per a explicar el comportament innovador. Es tracta de variables socioeconòmiques amb un sentit més definit, que reflecteixen factors individuals i organitzatius que poden influir en el comportament innovador (taula 2).

Taula 2. Llistat de característiques individuals i organitzatives

Individuals	Organitzatives
-Edat	-Grandària de l'explotació (hectàrees conreades/caps)
-Sexe	-Any des del qual existeix l'explotació
-Percentatge de temps dedicat a l'explotació	-Ajuda familiar
-Formació	-Contractes assalariats
-Anys de trajectòria professional	-Règim de tinença
-Any des del qual és titular de l'explotació	-Sistema de reg
-Titularitat compartida amb el cónjuge	-Agricultura ecològica
-Pertinença a organitzacions	-Destinació de la producció
	-Client preferent i acords contractuals
	-Marge brut de l'explotació
	-Activitats complementàries

Font: Elaboració pròpia.

Característiques socioeconòmiques

Tot i que les dades d'estudi corresponen a una mostra en general una mica més jove del que plasmen les estadístiques agràries oficials; la mitjana d'edat se situa al voltant dels 50 anys, la qual cosa segueix reflectint una població relativament envellida. La masculinització del món rural es deixa sentir en els resultats, que són una mica més extrems del que calia esperar. Certament el nombre de dones enquestades és baix, un 9% del total, la qual cosa es deu possiblement al fet d'haver pres com a base una mostra d'afiliats a organitzacions agràries i cooperatives.

Pel que fa al perfil de l'enquestat, es tracta d'un productor en general implicat en la seua explotació, que hi dedica més del 50% (un 74% d'ells ho fa). La formació acadèmica oscil·la

entre el graduat escolar i formació a nivell de batxillerat o FP, encara que també hi ha un 13% de titulats universitaris. Quant a l'experiència com a titular d'explotacions agràries, és àmplia, de mitjana 22 anys. Això sí, es compagina la vida laboral amb el treball en altres sectors diferents de l'agrari.

Les cooperatives o SAT aglutinen la majoria d'enquestats que van declarar pertànyer a alguna associació agrària, un 67%, però també les comunitats de regants, un 45%, i les organitzacions professionals agràries, un 29%.

A la Comunitat Valenciana la producció agrícola vegetal suposa la major part de la producció agrària final. La mostra revela un patró similar: presenta un 80% d'explotacions que són agrícoles, un 15% que també tenen ramaderia i finalment un 3'5% d'explotacions majoritàriament ramaderes. També hi ha representació pròxima a la realitat agrària en els cultius, amb els cítrics en el primer lloc per superfície, horticultura, vinya, oliverar i ametler entre d'altres caracteritzen la diversitat agrària. Per la seua banda el bestiar porcí és la cabanya ramadera més present a la mostra, seguida del sector avícola.

Quant a la mà d'obra que treballa en l'explotació aproximadament la meitat dels enquestats declara contractar assalariats. Una altra meitat, aproximadament, també declara fer ús de familiars per a les tasques agràries. El reg per degoteig està molt estès entre la mostra ja que el 60% el té implantat en el seu terreny. Un altre factor que defineix l'explotació és la destinació de la producció; ací la cooperativa torna a destacar, òbviament, però també es constata la destinació a comerços majoristes. Aquesta no és una característica excloent i els enquestats fan ús de diverses vies simultànies per a donar eixida als seus productes. El marge brut que engloba quasi el 60% de les explotacions es troba en el rang comprès entre 20.000 i 50.000 €/any.

Què en pensen els agricultors?

Les preguntes Likert s'han agrupat en dues grans categories: les que tenen a veure amb l'orientació al mercat i l'aprenentatge dels agricultors, d'una banda, i les que reflecteixen una actitud positiva cap al fet d'innovar, per l'altre. En certa mesura, seguint l'esquema de la figura 1, la primera categoria representa la propensió de l'agricultor per captar informació de l'exterior i ser capaç d'assimilar-la, mentre que la segona ja denota el caràcter més o menys innovador de l'agricultor. Posteriorment, mitjançant la tècnica de components principals, s'ha subdividit al seu torn la primera categoria de variables, en dos constructes: «orientació al mercat» i «orientació a l'aprenentatge».

La taula següent mostra els estadístics descriptius de cadascuna de les variables Likert que componen els constructes.

Taula 3. Estadístics descriptius de les variables Likert

VARIABLE	N	Mitjana	Desv. típ.	
ORIENTACIÓ AL MERCAT I A L'APRENENTATGE	Seguesc les orientacions de qualitat que transmet el client	214	5,77	1,50
	Cada any busque nous clients	191	3,42	2,26
	Els clients m'orienten sobre les varietats que s'han de plantar	197	3,43	2,23
	La meua preocupació per la qualitat em dóna un avantatge sobre altres explotacions	221	5,22	1,87
	La meua preocupació per oferir productes més barats em dóna un avantatge sobre altres explotacions	199	3,03	1,97
	La satisfacció del client és el principal objectiu de la meua empresa	218	5,72	1,68
	M'agrada llegir revistes sobre nous cultius o mètodes que podria introduir	235	5,56	1,64
	M'agrada assistir a fires, cursos o jornades per a conèixer noves idees	238	5,65	1,56
	Els meus empleats i membres de la meua família consideren que l'aprenentatge és important	222	5,63	1,55
	Intercanvie experiències amb altres agricultors	239	5,95	1,23
	Quan una nova tècnica/producte no dóna resultats analitze les causes de la fallada	233	5,67	1,49
	Em sent corresponsable de les fallades en la meua explotació	241	6,05	1,25
ACTITUD INNOVADORA	Adoptar innovacions és una decisió útil	241	5,16	1,84
	Valore les persones que innoven	248	5,97	1,30
	Les persones que són importants per a mi pensen que jo he d'innovar	226	4,90	1,78
	Estic motivat per a innovar	247	4,57	2,15
	Les innovacions milloren els resultats de la meua explotació	242	5,12	1,86
	Innovar mereix la pena	241	5,16	1,84

Font: Elaboració pròpia.

Respecte a les puntuacions, la mitjana més alta és un 6'05 que correspon a la variable «Em sent corresponsable de les errades en la meua explotació». Les puntuacions més altes reflecteixen una actitud innovadora que es mostra com aquella que sap apreciar l'esforç que comporta innovar («valore les persones que innoven», 5'97), mentre que el mercat ocupa un lloc destacat en els plantejaments empresarials («seguesc les orientacions de qualitat que transmet el client», 5'77, i «la satisfacció del client és el principal objectiu de la meua empresa», 5'72). Així es confirma l'orientació al mercat que porta caracteritzant l'agricultura valenciana durant dècades i com aquest mercat és el principal demandant d'innovacions, aspecte que és clarament percebut per l'agricultor.

D'altra banda, el productor mostra un alt grau d'implicació en l'explotació («quan una nova tècnica/producte no dóna resultats analitze les causes de la fallada», 5'67). Un altre aspecte positiu és la predisposició a l'aprenentatge mitjançant la cooperació, encara que a un nivell superficial, amb altres productors («Intercanvie experiències amb altres agricultors», 5'95). Resulta il·lustratiu que el tàndem cooperació/competitivitat s'incline cap al costat de la cooperació. Això indica que la cooperació es percep com a beneficiosa, importen més els avantatges obtinguts que el recel de la competitivitat empresarial.

D'altra banda, la voluntat d'aprendre també és un indicador. I això es duu a terme de la manera més accessible, amb productors que treballen amb el mateix producte ja que és habitual que existesquen zones dedicades pràcticament al monocultiu. També pot significar que l'agricultor utilitza la informació més accessible davant la manca d'altres vies per a la transferència de coneixement.

Pel que fa als aspectes amb puntuacions més baixes, el productor percep alguns factors externs com a dificultats per a la innovació. El preu de mercat és una variable que el productor no pot controlar («la meua preocupació per oferir productes més barats em dóna un avantatge sobre altres explotacions», 3'03) i la resposta reflecteix una preocupació pessimista sobre la competència via preus.

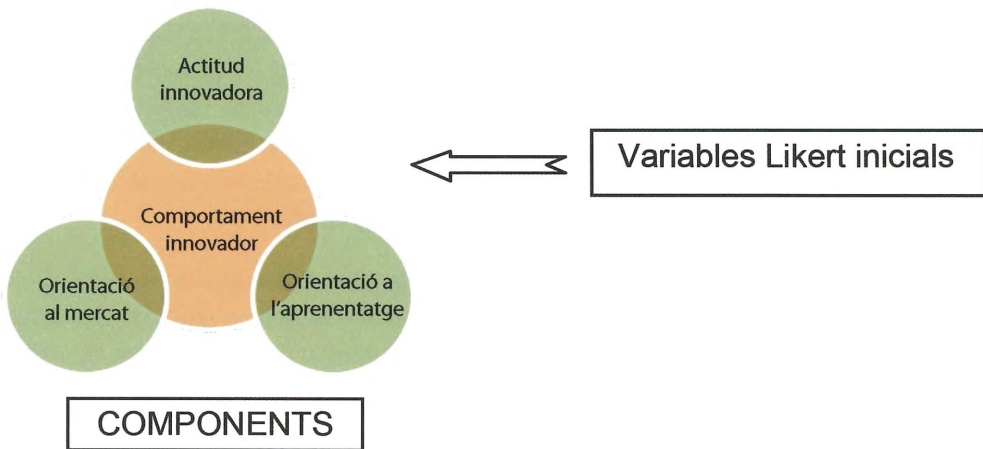
Altres preguntes de l'enquesta van reflectir que l'entorn socioeconòmic no és percebut com a favorable. Bé siga per desconeixement o per mancança, el productor no percep que tinga mecanismes públics o privats on puga recolzar-se fàcilment i veu més accessible la informació que li proporcionen altres productors.

Mesura dels constructes

L'anàlisi de components principals (ACP) va permetre definir en forma de components o variables sintètiques, els tres constructes: «orientació al mercat», «orientació a l'aprenen-

tatge», i «actitud innovadora». Deu variables Likert de l'enquesta van ser sintetitzades en dos components corresponents als constructes «orientació al mercat» i «orientació a l'aprenentatge», que en conjunt explicaven un 57% de la variància original de les variables originals. Es va definir el component corresponent al constructe «actitud innovadora» a partir de sis variables Likert, de manera que aquest component principal explicava el 60% de la variància de les variables inicials.

Obtenció de variables representatives dels constructes

Font: Elaboració pròpia.

L'ús d'aquestes tècniques multivariants va permetre realitzar una anàlisi conjunta de diverses variables amb la finalitat de trobar un model que expliqui el comportament innovador, per la qual cosa es van aplicar models de regressions múltiples incorporant en cadascun d'ells, com a variables exògenes, les característiques individuals i organitzatives que figuren en la taula 2.

A partir d'aquests resultats s'ha pogut catalogar el productor agrari innovador. S'han agrupat els resultats segons el nivell d'estudis de l'enquestat i la seua localització al medi rural, urbà o intermedi seguint els criteris de ruralitat de l'OCDE i la classificació de sistemes territorials de Boix i Galetto (2008) modificat per López-Estornell (2010). Segons això, la figura 2 recull els perfils de productors possibles.

Figura 2. Perfils d'agricultors segons la seua posició en els tres factors d'innovació: «orientació al mercat», «orientació a l'aprenentatge» i «actitud innovadora»

Font: Elaboració pròpia

a) Dèbilment innovadors

Aquells casos que mostren una orientació desfavorable cap als tres components del comportament innovador. En la nostra mostra constitueixen l'11,7% dels entrevistats (taula 4). Cal tenir en compte que els agricultors enquestats són persones que col·laboren amb organitzacions professionals pel que és lògic que el col·lectiu dèbilment innovador no tinga una presència majoritària en la mostra. En la taula sí que es comprova que en aquest grup són majoritàries les explotacions on l'entrevistat no disposa d'estudis o només d'estudis bàsics. A més, són explotacions que es localitzen en un medi predominantment rural, la qual cosa posa en evidència els handicaps existents en una part del territori i la pertinència de les polítiques de desenvolupament rural. En aquest grup es troben moltes explotacions la producció de les quals és predominantment ramadera. Els resultats empresarials també influeixen en el comportament innovador, de manera que aquelles que no superen els 5.000€ anuals de marge brut aproximat tenen una probabilitat major d'estar presents en aquesta categoria. També el model d'agricultor a temps parcial està present en aquest perfil.

b) Innovadors

Aquells casos que mostren una orientació favorable cap als tres components del comportament innovador. S'observa que, en aquest grup, la participació del qual en el total d'enquestats és del 28,3%, existeixen característiques oposades al grup anterior, amb presència majoritària (encara que no exclusiva) d'agricultors amb estudis més enllà dels bàsics i localització en zones urbanes. Aquest grup compta amb una major presència relativa d'explotacions amb cultius hortícoles o cítrics. Comptar amb infraestructura per a reg per degoteig també posiciona les explotacions en el grup d'innovadors. Quant als resultats empresarials, en contraposició als pertanyents al grup anterior, presentar un marge brut anual superior a 50.000€ és una característica que influeix positivament per a posicionar-se en el grup d'explotacions innovadores.

Quant a les característiques sociodemogràfiques, el *productor tipus* d'aquesta categoria dedica més de la meitat del seu temps a l'explotació i ha rebut formació. Les explotacions que tenen tota o part del seu sòl en règim d'arrendament mostren una orientació positiva cap a aquesta categoria. És destacable que els productors que pertanyen a alguna associació tendeixen a mostrar no solament una millor actitud innovadora, sinó millors orientacions a l'aprenentatge i al mercat.

c) Innovadors intermedis

Les explotacions mostren un posicionament favorable en alguns dels constructes sense arribar a ser favorable per a tots. És cridaner que una d'aquestes categories «innovador intermedi (b)» és la majoritària (un 32,4% dels enquestats), amb agricultors amb una actitud innovadora apreciable però relativament baixa orientació al mercat o a l'aprenentatge. En aquest cas, el problema no és la propensió per assumir canvis, sinó a percebre els senyals del mercat, fins i tot quan el nivell de formació majoritari (un 63%) és superior al bàsic i la localització és majoritàriament urbana. Ací es detecta la mancança d'uns requisits que la política agrària i els sistemes de formació haurien de contrarestar. En l'«Innovador intermedi (a)» es confirma que un nivell menor de formació i la llunyania a zones urbanes no estan associades a una major actitud innovadora. En aquest grup tendeixen a tenir una major presència relativa explotacions orientades a cultius llenyosos, la longevitat dels quals pot explicar en part la baixa propensió a innovar. S'observa que en aquest grup l'edat del productor tendeix a ser major, la qual cosa influeix negativament sobretot en l'orientació a l'aprenentatge i en l'actitud innovadora.

Taula 4. Perfils innovadors, nivell de formació i localització de les explotacions

		Dèbilment innovadors	Innovadors	Innovador intermedi (a)	Innovador intermedi (b)
		11,7%	28,3%	27,6%	32,4%
Formació	Sense estudis reglats, Graduat escolar	58,8%	46,3%	50,0%	37,0%
	Batxillerat, FP, Universitari	41,2%	53,7%	50,0%	63,0%
Sistema Territorial	Rural	75,0%	30,0%	53,8%	34,1%
	Urbà	25,0%	62,5%	38,5%	59,1%
	Intermedi	0,0%	7,5%	7,7%	6,8%
Innovador intermedi (a) actitud innovadora ↓ i alguna orientació ↑					
Innovador intermedi (b) actitud innovadora ↑ i alguna orientació ↓					

Font: Elaboració pròpia.

Conclusions

Les mancances estructurals posades de manifest a la fi del segle XX continuen presents en l'agricultura valenciana, si bé es pot observar una tímida evolució amb el propòsit de pal·liar-les. És evident l'esforç per part de l'agricultor valencià innovador de fer front als problemes tradicionals que afligeixen el sector.

Existeix una alta presència d'agricultors amb actitud innovadora, que no considerem que represente necessàriament l'agricultor valencià, però si denota quines característiques s'observen en els agricultors més innovadors. És interessant constatar que l'actitud innovadora està associada al nivell de formació i que això en zones rurals, ara com ara, suposa un handicap: és un aspecte que les polítiques educatives i de desenvolupament rural haurien de tenir en compte.

El productor innovador mostra implicació en la seua activitat i ho demostra dedicant-li més de la meitat del seu temps a l'explotació. També afavoreix el comportament innovador el fet que tota o part de l'explotació es trobe en règim d'arrendament, així com el fet de comptar amb mà d'obra assalariada. Tots aquests factors indiquen l'intent per part del sector de paliar un dels problemes estructurals del sector com és l'agricultura a temps parcial. Al llarg de les dècades, la deriva cap a aquest model productiu ha permés mantenir l'estructura minifundista, que el productor adoptara una postura diferent respecte a l'explotació i que assumira altres ocupacions principals. El minifundisme va associat a l'agricultura parcial, i amb ells la no-professionalització del sector. Assumir el règim d'arrendament per a l'explotació pot ser reflex de com s'intenta aconseguir una grandària necessària per a aprofitar les economies d'escala. Per això, evidentment, cal un productor professional enterament dedicat a l'activitat.

L'agricultura a temps parcial també va tenir com a conseqüència l'auge d'organitzacions per proveir serveis com a conseqüència de la desprofessionalització del sector. Sobre aquest aspecte, pertànyer a una organització de productors és un punt que afavoreix la innovació, sobretot en el cas de les cooperatives o SAT. Podem constatar que l'estructura organitzativa valenciana és un factor summament útil per a mantenir l'agricultura valenciana en l'economia moderna. Això no obstant, cal no oblidar que l'agricultura parcial és una conseqüència de les mancances estructurals del sector i que ara mateix sembla evident la necessitat de professionalitzar l'agricultura.

Els resultats obtinguts quant a formació posen l'accent en la necessitat de comptar amb responsables empresarials professionals i ben formats. Com més educació millor predisposició mostra el productor a adoptar una actitud innovadora.

Segons l'orientació productiva, les explotacions que es dediquen al cítric o al cultiu d'hortícoles tendeixen a situar-se en el grup d'innovadores pel fet que són cultius molt orientats al mercat, amb un vessant exportador i això posa en relleu que l'agricultura litoral està més integrada en la dinàmica econòmica actual que la interior, així com la necessitat d'adoptar polítiques de desenvolupament rural que revitalitzen les zones d'interior, tenint en compte també el repte de la sostenibilitat.

Finalment, en el grup innovador estan molt presents explotacions que obtenen un marge brut anual superior a 50.000€ anuals. Aquesta tendència mostra la inseguretat financera que pateix el sector i il·lustra el fet que s'associe adoptar innovacions amb la inversió de diners. Això no significa que ser petita condemne l'explotació a ser poc innovadora, ja que és el conjunt de les característiques exposades les que acaben influïnt en el comportament innovador.

Referències bibliogràfiques i fonts d'informació

- ALBA, M.; LÓPEZ-GARCÍA, T.; GARCÍA-ÁLVAREZ, J. M. i MAS, F. (2010): «Conocimiento incorporado y vínculos sectoriales. El caso de una región con baja capacidad de absorción»; International meeting on regional science. The future of cohesion policy. XVI reunión de estudios regionales. AECR. Badajoz, del 17 al 19 de noviembre de 2010.
- ALBA, M. F. (2012): «Conocimiento incorporado y vínculos intersectoriales. Aproximaciones mediante el análisis input-output»; Mas Verdú, F. dir.; García Álvarez-Coque, J. M. dir. Universitat Politècnica de València. Departament d'Economia i Ciències Socials.
- ARNALTE, E. (1989): «Estructura de las explotaciones agrarias y externalización del proceso productivo: implicaciones para el debate sobre el proteccionismo»; Información Comercial Española, núm. 666, febrer, p. 101-117.
- BOIX, R. i GALLETTO, V. (2008): «Marshallian Industrial districts in Spain», Scienze Regionali, 7 (3), p. 29-52.
- CONNOR, J. M. i SCHIEK, W. A. (1997): «Food processing: an industrial overhouse in transition»; 2a ed. New York, John Wiley & Sons.
- CORBETTA, P. (2003): Metodología y técnicas de investigación social, Ed. McGraw Hill.
- LÓPEZ-ESTORNELL, M. (2010): «Empresa Innovadora, Conocimiento y Distrito Industrial»; Fernández, I. dir.; García, J. M. dir.; Tesi Doctoral; Universitat Politècnica de València. Departament d'Economia i Ciències Socials.
- LÓPEZ-GARCÍA, T. (2013): «Comportamiento innovador del sistema agroalimentario en la comunidad valenciana: cadena de valor, vínculos intersectoriales y territorio»; García, J. M. dir. Sánchez, M. dir.; Universitat Politècnica de València. Departament d'Economia i Ciències Socials.
- INSTITUTO NACIONAL DE ESTADÍSTICA; Censo Agrario (1999-2009); disponible en: <<http://www.ine.es>>.
- PÉREZ-GIL J. A.; CHACÓN S. i MORENO R., (2000): «Validez de constructo: el uso de análisis factorial exploratorio-confirmatorio para obtener evidencias de validez», Psicothema núm. 12 supl. núm. 2, p. 422-446.